

עורכת: ד"ר אסתי ובמן
כרך 10, גיליון מס' 2, 5 בפברואר 2020

הנובים המצרים ו"זכות השיבה" – סוף לעול היסטורי?

ד"ר מיכאל ברק*

ב-20 בינואר 2020 ערך המשטר המצרי כנס חגיגי בחבל אסואן שבדרום מצרים תחת הכותרת "קיום ההבטחה" (ופאא אל-ועד) לכבוד השלב הראשון של הענקת פיצויים לתושבים הנובים של האזור על גירושם מאדמותיהם ארבע פעמים מאז ראשית המאה העשרים. האירוע ביטא רצון כן של המשטר המצרי לתקן עול היסטורי בן 118 שנים ולסתום את הגולל על סוגיה סבוכה שהעיבה על היחסים בין המשטר לאוכלוסייה הנובית, מצד אחד, ולבצר את מעמדו הפנימי והאזורי, מצד שני. עם זאת, נראה כי תוכנית הפיצויים לא התקבלה בברכה על ידי כל הנובים ויש ביניהם מי שמפרש אותה כ"לעג לרש", ורואה רק בזכות השיבה לאדמות אבותיהם פתרון צודק ותיקון לעול היסטורי.

הנובים הם קבוצה אתנית ייחודית ונחשבים לצאצאי הציביליזציה של נוביה העתיקה המזוהה עם ממלכת כוש התנ"כית.¹ במשך אלפי שנים התגוררו הנובים לאורך גדות נהר הנילוס מאסואן בדרום מצרים ועד לצפון סודן. למרות תהפוכות הזמן, הם השכילו לשמור על שפתם, תרבותם ומנהגייהם הייחודיים. עם זאת, בתחילת המאה העשרים נאלצו הנובים להתמודד עם משבר חריף שאיים על זהותם וקיומם בעקבות בניית סכר אסואן הנמוך בשנים 1899-1902, והגבהתו בשנים 1907-1912 ו-1929-1933 שגרמו להצפת כפריהם. בשנים 1960-1964 תחת משטרו של גמאל עבד אל-נאצר נאלצו הנובים להתפנות שוב מאדמותיהם בשל תחילת בניית סכר אסואן הגבוה.² בסך הכל נעקרו 135,000 נובים מ-44 כפרים לאורך גדות הנילוס על שטח של 350 ק"מ.³ משטרו של גמאל עבד אל-נאצר והמשטרים אחריו הבטיחו לנובים כי מדובר בבעיה זמנית והם יחזרו להתיישב באדמותיהם, אולם ככל שחלף הזמן לא נראתה נכונות אמיתית לקיים את ההבטחה ולפתור את הבעיה.

לאחר מהפכת ה-25 בינואר 2011 חידשו הנובים ביתר שאת את תביעתם לשוב אל אדמותיהם והסתייעו, בין השאר, באגודות ותנועות נוביות במצרים ומחוצה לה כדי ליצור מודעות

*ד"ר מיכאל ברק הוא חוקר במרכז משה דיין ללימודי המזה"ת ואפריקה חבר בדסק לחקר רשתות חברתיות במרכז. בנוסף, משמש כחוקר בכיר במכון הבינלאומי למדיניות נגד טרור ומרצה במרכז הבינתחומי בהרצליה.

¹ נוביה מכונה גם "ארץ הזהב" בשל מכרות הזהב שלה מן התקופה הפרעונית בעיקר באזור "ואדי אל-עלאקי".

² Maja Janmyr, "Nubians in Contemporary Egypt: Mobilizing Return", *Middle East Critique*, 25:2, 2016, 127-146.

³ Khalid Hassan, "Nubians give Egyptian government deadline", *al-Monitor*, December 8, 2016, accessed February 2, 2020, at <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/12/egypt-nubia-deadline-lands-ownership-reclamation-project.html>

לבעיה שלהם ולזכות בהכרה בקרב הציבור המצרי והקהילה הבינלאומית.⁴ בינואר 2014 השכילו הנובים לזקוף לעצמם הישג משמעותי הודות לאימוץ סעיף 236 בחוקה החדשה של מצרים, שקבע כי המדינה תפנה משאבים לפיתוח דרום מצרים ו"תפעל להתוויית תוכנית שתחזיר את תושבי נובה לאזורי המחיה המקוריים שלהם בתוך עשר שנים, וזאת בהתאם לחוק". בעיני נובים רבים היה זה אות מבשר טובות שהפיח בהם תקווה לשינוי מבורך. אולם עד מהרה התברר כי המשטר נמנע מנקיטת צעדים אופרטיביים בעניינם וגרוע מכך אף מדיר את הסוגייה הנובית מסדר היום הציבורי.

במאי 2014 חגג המשטר המצרי בראשותו של הנשיא החדש עבד אל-פתאח אל-סיסי יובל להטיית מי הנלוס ולתחילת הקמת סכר אסואן העליון תוך כדי התעלמות מהבעיה הנובית, אשר חיזקה את תחושות הניכור והחשדנות כלפי המשטר, ובנובמבר אותה שנה פרסם צו נשיאותי (מס' 444) שהורה להפקיע שטחים סמוכים לגבול סודן, שכללו 16 כפרים נובים, כדי להפוך אותם לשטח צבאי סגור. החלטה זו התקבלה בכאב גדול והובילה להפגנות מחאה של נובים בדרישה ליישם את סעיף 236 ולא לפנות יישובים נובים, אך המחאות דוכאו במהרה ולא הועילו.⁵ בנובמבר 2019 אירעו התנגשויות נוספות בין כוחות הביטחון המצריים לתושבים הנובים באיים "אמון" ו"קלאדה" שבדרום מצרים בעקבות התנגדותם לתוכנית פיתוח תיירותית ביוזמת איש העסקים המצרי נגיב סואריס, המקורב לשלטונות. הם חששו שהתוכנית תוביל לגירושם מהאיים, והבהירו כי מדובר בעבירה על החוק מכיוון שהאיים עברו לידיהם בירושה מדור לדור.⁶

עם זאת, יש לציין את מאמציו של המשטר לפייס את דעת הקהל הנובית ולמצוא פתרון לבעייתם. כבר עם התמנותו לנשיא מצרים ב-2014 נפגש אל-סיסי עם משלחה נובית כדי לדון במצוקתם,⁷ ובינואר 2017 הוא הכריז ב"כנס העולמי לצעירים" בעיר אסואן כי בכוונתו לפצות כל נובי שנפגע מהקמת הסכר באסואן.⁸ שנתיים אחר כך, ביוני 2019, הוכרז רשמית על תוכנית פיצוי נרחבת שתעניק לנובים שטחי חקלאות במצרים עילית; פיצוי כספי למי שאיננו זכאי לקבל אדמה בערך של 25,000 לירות מצריות (כ 1500 דולר); ופיצוי בגובה של 225,000 לירות מצריות (כ-13,000 דולר) למי שאיבד בית.⁹ בכנס שנערך באסואן ב-20 בינואר 2020, הצהירו ראש ממשלת מצרים, מצטפא מדבולי, ועטיה עבד אל-בארי, מושל אסואן, כי עם קביעת הקריטריונים

⁴ בין הארגונים ניתן למנות את "המועדון הנובי הכללי" שהוקם ב-2006 ופועל בקהיר, באלכסנדריה ובתפוצות; ו"הפרויקט הנובי" שהוקם ב-2008 על ידי הפזורה הנובית בווינגטון.

⁵ "התנגדות נובית לפיצוי הניזוקים מסכרי אסואן התחתון והעליון", אל-ג'זירה, 23 ביוני 2019. נצפה ב-2 בפברואר 2020, <https://bit.ly/36UdWC3>.

⁶ בימים אלה שאלת הבעלות החוקית על שני האיים נמצאת בדיון משפטי בעקבות פנייתם של תושביהם לבית הדין כדי להוכיח את בעלותם עליהם. אחמד עאשור, "סואריס: תושבי נובה לנגד עיניי... אבל האי 'קלאדה' שייך ל'אנטואן בכ' זה מאה שנה", אל-מאל, 12 בינואר 2020. נצפה ב-2 בפברואר 2020, ב-<https://bit.ly/2ugeaX1>; "האם שיהות המשא ומתן תצלחנה לפתור את משבר שני האיים אמון וקלאדה?", DW, 27 בנובמבר 2019. נצפה ב-2 בפברואר 2020, ב-<https://bit.ly/2UezwyF>.

⁷ "אנו מפרסמים פרטים [אודות] המפגש של אל-סיסי עם משלחת מקרב תושבי נובה", פיתו, 1 באפריל 2014. נצפה ב-2 בפברואר 2020, ב-<https://bit.ly/2RSNKU8>.

⁸ "העיתון הרשמי מפרסם את שמות התושבים הנובים שקיבלו פיצוי", אל-יום אל-סאבע, 26 בינואר 2020. נצפה ב-2 בפברואר 2020, ב-<https://bit.ly/2udV5EH>.

⁹ "התנגדות נובית לפיצוי הניזוקים מסכרי אסואן [התחתון] ו[סכר אסואן] העליון", אל-ג'זירה, 23 ביוני 2019, נצפה ב-2 בפברואר 2020, ב-<https://bit.ly/36UdWC3>; Janmyr, "Nubians in Contemporary Egypt: Mobilizing Return"

לפיצויים קיים הנשיא סיסי את הבטחתו והוכיח כי בכוונתו לסייע לתושביה הנובים, שכן הם חולייה חשובה ובלתי נפרדת מהחברה המצרית.¹⁰

התוכנית זכתה לשבחים רבים מצד חברי הפרלמנט המצרי, התקשורת המצרית ואף מצד כמה מבני האוכלוסייה הנובית. כך לדוגמא, ציין חבר הפרלמנט עמר אבו יזיד: "היום אנו עדים ליוזמה חדשה ומיוחדת באזורים הנוביים במחוז אסואן לאחר שנזנחו במשך תקופה ארוכה. בתקופתו של הנשיא עבד אל-פתאח אל-סיסי אנו חשים שאסואן עדה ללידה מחדש בצל התוכנית הגדולות שהשיקה המדינה במיוחד אזורי התעשייה [...]".¹¹ התקשורת הממסדית במצרים הכתירה גם היא את האירוע כהצלחה קולוסאלית של המשטר לפתור את בעיית הפיצויים בת 118 השנים.¹²

ניתן לזהות מספר מטרות בבסיס החלטתו של המשטר המצרי לפעול לקידום פתרון הסוגייה הנובית:

- א. חיזוק בסיס התמיכה העממי של המשטר בדרום המדינה;
- ב. קידום מעמדה של מצרים ביבשת אפריקה ובקרב הקהילה הבינלאומית באמצעות הצגתה כמי שמכבדת את זכויות תושביה ופועלת למימושם;
- ג. חיזוק היציבות בדרום המדינה במטרה למשוך השקעות פיננסיות מחו"ל.
- ד. בלימת תסיסה חברתית בקרב הנובים העלולה לאיים על יוקרתו ויציבותו של המשטר;
- ה. החלשת פעילותם של ארגוני זכויות אדם נובים מחוץ למצרים.

יש לציין כי הוטחה בתוכנית גם ביקורת קשה מצד פעילים נובים שהתייחסו אליה בחשדנות וכניסיון להתחמק מיישום סעיף 236 בחוקה. האני יוסף, פעיל בולט למען זכויות הנובים, תיאר את האירוע בדף הפייסבוק שלו כניסיון לתעתע בתודעת העם המצרי והקהילה הבינלאומית, ולטעון כי המשטר השכיל לפתור את הסוגייה הנובית באמצעות מתן כספי פיצויים ויישום סעיף 236 בחוקה. הוא אף טען כי מאחר שאמורה להיערך בשווייץ ועידת פסגה בפברואר 2020 בנושא זכויות אדם שתדון גם במצב זכויות האדם במצרים, חותר המשטר לשוות לעצמו תדמית של מי שמייחס חשיבות לסוגיית זכויות האדם, לרבות זכויות הנובים.¹³ מניר בשיר, נשיא האגודה המצרית של עורכי הדין הנובים, ציין כי אין לראות בפיצויים סוף פסוק לנוק שנגרם לנובים במשך עשורים ארוכים. לטענתו, 80% מהתושבים הנובים אינם שבעי רצון מהפיצויים ומהדרך בה הם ניתנו. יתר על כן, לא כולם קיבלו טפסים לקבלתם או לא מילאו את הטפסים במלואם בשל חוסר ראיות ומסמכים, שכן חלפו עשרות שנים. הוא גם הדגיש כי כספי הפיצויים עומדים בניגוד לסעיף

¹⁰ "מילוי ההבטחה... חגיגה גדולה באסואן של תשלום פיצויים לתושבי נוביה שניזוקו מהקמת הסכר העליון", אל-יום אל-סאבע, 20 בינואר 2020. נצפה ב-2 בפברואר 2020, ב-<https://bit.ly/2S9due1>.

¹¹ עמר אבו אל-יזיד לאל-ופד: החגיגה של אל-עלאקי היא מהלך חדש בנוביה של מצרים", אל-ופד, 29 בינואר 2020. נצפה ב-2 בפברואר 2020, ב-<https://bit.ly/2SdGxgl>.

¹² אימאן מחג'וב, "המדינה מקיימת את ההבטחה ומסיימת את סוגית הפיצויים לנובים", צות אל-אמה, 26 בינואר 2020. נצפה ב-2 בפברואר ב-<https://bit.ly/2OoUbMF>.

¹³ ראו הודעות שהועלו בדף הפייסבוק של האני יוסף ב-15 וב-19 בינואר 2020: <https://www.facebook.com/hanibahlol/posts/2958320857553416> <https://www.facebook.com/hanibahlol/posts/2966029403449228>

236 בחוקה וכי יש מי שדחו אותם ודרשו במקומם בעלות על אדמות בנוביה הקדומה.¹⁴ "המועדון הנובי", ארגון נובי לקידום זכויות הנובים במצרים שהוקם ב-2019, דרש בין השאר, לדחות על הסף את מכירת הקרקעות של הנובים; להחזיר אותם לאדמותיהם בתוך חמש שנים; להתנצל בפומבי על הנזק הנפשי והחומרי שנגרם להם; ולהקים קרן מיוחדת שתהא אמונה על הצמיחה באזור נוביה המקורי ויישובו מחדש.¹⁵

למרות היחס האמביוולנטי של הנובים כלפי יוזמות אל-סיסי לפתור את הסוגייה הנובית, ניתן לראות בהן שינוי חיובי משמעותי לעומת יחס המשטרים הקודמים. עם זאת, נראה כי המשטר נמצא במלכוד בשל אי יישום מלא של סעיף 236 בחוקה. הדרך למציאת פתרון מוסכם על כולם אמנם עוד ארוכה אך מדובר בצעד חשוב ובונה אמון עם כל המורכבות שבו מצד המשטר עם האוכלוסייה הנובית.

כל הזכויות שמורות למרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב. ניתן לעשות שימוש לא מסחרי בתכנים, תוך ציון שמו של הכותב ומרכז משה דיין באוניברסיטת תל-אביב, ובתוספת סימוכין וקישור למקור באתר של מרכז משה דיין, <https://dayan.org/he>.

¹⁴ "משפטן לערבי 21: הפיצויים של ממשלת מצרים לנובים אינם חוקיים", ערבי 21, 27 בינואר 2020. נצפה ב- 2 בפברואר 2020, ב-
<https://bit.ly/2tmF7Yu>

¹⁵ ראו הודעה בדף הפייסבוק של "המועדון הנובי" מיום 22 במאי 2020:
https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2220160784685983&id=529473027088109